

War *Nirat* in the Early Rattanakosin Period: The subgenre and the images of warrior

Submitted date:
27 March 2025

Revised date:
23 May 2025

Accepted date:
29 August 2025

◆ Pattama Theekaprasertkul^{1*}

Abstract

Background and objective (s): *Nirat* – Thai traveling poetry – is a genre of literature that dates from the Ayutthaya period and, so far, has remained in a constant evolution. Most studies of *nirat* focus on analyzing it as a major literary genre, namely as a *nirat*. However, with a deeper examination, a variety of noteworthy subgenres can be uncovered, one of which is war *nirat*. War *nirat* possesses prominent characteristics and contains representations of warriors, a concept that is not normally discussed in other types of *nirat*. With this uniqueness in mind, the research for this article aimed to study the distinctive characteristics of war *nirat* in the early Rattanakosin period, as well as their depictions of warriors.

Methodology: This research was a qualitative study that utilized the concept of literary genres, literary character or person imagery analysis, and examination of the literature's relationship with social context.

Main result: War *nirat* is a subgenre of *nirat* that emerged amidst the social context of the early Rattanakosin period. War *nirat* follows the literary convention of a *nirat*, using the expression of longing and sadness from being separated from a beloved one as the main device in the creation process, with a twist that incorporates features of tale literature,

¹ Department of Thai, Faculty of Arts, Silpakorn University, Thailand

* Corresponding author pattamathee@hotmail.com

This article is a research project which is supported by a private fund.

panegyric literature and ritualistic literature. With this approach, war *nirat* infuses perspectives on war into the main theme of longing. Additionally, war *nirat* depicts the image of the “military warrior,” a common concept found in contemporary works. A “military warrior” would prioritize protecting their city over their own desires, exhibit exceptional combat prowess and bear a brave heart.

Relevance to Thai Studies: Exploring the Thai literary genre of war *nirat*, this article reveals the creative process employed to produce works that fall into this genre. Among the factors that gave rise to this genre of literature is social context, which also contributes to the development of the “military warrior” archetype in Thai society.

Conclusion: Social context in the early Rattanakosin period played an essential role in the emergence of a subgenre of *nirat*, namely war *nirat*. It also contributes greatly to the portrayal of “military warrior” in war *nirat*, describing an ideal accomplishment for a soldier in Thai society. Furthermore, through the means of literature, war *nirat* demonstrates perspectives on war, a topic that is typically not discussed in *nirat*, but rather in tale literature. War *nirat* shows that the issue of war was particularly significant during the early Rattanakosin period. Authors used ideas around this issue to create works as war anecdotes, although their focus would remain on literary conventions that emphasize literary aesthetics and grandeur rather than the violent and cruel nature of war.

Keywords: War *Nirat*; the Early Rattanakosin Period; Literary Genre; Warfare; Warrior

---

นิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น: ประเภทวรรณคดีย่อยและภาพนักรบ

Submitted date:
27 March 2025

Revised date:
23 May 2025

Accepted date:
29 August 2025

♦ ปัทมา ทิมประเสริฐกุล^{1*}

บทคัดย่อ

ภูมิหลังและวัตถุประสงค์: นิราศเป็นวรรณคดีที่มีปรากฏหลักฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาและมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง การศึกษานิราศส่วนใหญ่เน้นการศึกษาที่มุ่งวิเคราะห์ในฐานะเป็นประเภทวรรณคดีใหญ่ คือ การเป็นนิราศ หากพิจารณาภายในประเภทวรรณคดีนิราศนี้ จะพบว่า มีประเภทวรรณคดีย่อยที่น่าสนใจอยู่ในนั้น คือนิราศเดินทัพ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะและมีมิติของการนำเสนอภาพนักรบในวรรณคดีประเภทนิราศที่ปกติจะไม่ปรากฏ บทความวิจัยเรื่องนี้จึงมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะเฉพาะของวรรณคดีประเภทนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และภาพนักรบในนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ระเบียบวิธีวิจัย: บทความวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยใช้แนวคิดเรื่องประเภทวรรณคดี (genre) การวิเคราะห์ภาพตัวละครหรือบุคคลในงานเขียน และการวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับบริบทสังคม (social context) เข้ามาศึกษา

ผลการวิจัย: วรรณคดีนิราศเดินทัพเป็นประเภทวรรณคดีย่อยของวรรณคดีนิราศ ซึ่งเกิดขึ้นในบริบทสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นิราศเดินทัพยังคงใช้ขนบของวรรณคดีประเภทนิราศที่มุ่งพรรณนาคำครวญความโศกเศร้าจากการพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก มาเป็นแกนสำคัญในการสร้างบทประพันธ์ แต่นำเอาลักษณะของวรรณคดีนิทาน วรรณคดีอพระเกียรติ และวรรณคดีพิธีกรรม มาผสมผสาน ทำให้นิราศเดินทัพนำเสนอมิติความคิดเกี่ยวกับสงครามผสมผสานลงไปในมิติของความรักได้อย่างน่าสนใจ นิราศเดินทัพยังนำเสนอภาพชายชาตินักรบในเรื่อง ซึ่งเป็นความคิดสำคัญที่ปรากฏในงานเขียนเรื่องอื่น ๆ ในช่วงเวลานั้นด้วย

¹ ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ประเทศไทย

*Corresponding author pattamathee@hotmail.com

บทความวิจัยเรื่องนี้เป็นงานวิจัยทุนวิจัยส่วนตัว

ทั้งชายชาตินักรบผู้เห็นการป้องกันบ้านเมืองสำคัญกว่าความรักของตนเอง และชายชาตินักรบผู้มีความรู้ความสามารถในการสงครามและเป็นนักรบที่กล้าหาญ

ความเกี่ยวข้องกับไทยศึกษา: บทความนี้ศึกษาเกี่ยวกับวรรณคดีไทยประเภทนิราศเดินทัพ ทำให้เห็นกระบวนการสร้างสรรค์วรรณคดีประเภทนี้ รวมทั้งบริบทสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็มีผลต่อการเกิดวรรณคดีประเภทนี้ และการสร้างภาพชายชาตินักรบขึ้นมาเป็นอุดมคติของสังคมไทย

บทสรุป: บริบทสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีส่วนสำคัญในการเกิดประเภทวรรณคดีย่อยของนิราศคือนิราศเดินทัพ และยังมีส่วนสำคัญในการมุ่งนำเสนอภาพชายชาตินักรบในนิราศเดินทัพ อันเป็นอุดมคติสำคัญของการเป็นทหารในสังคมไทย นอกจากนี้ นิราศเดินทัพยังแสดงให้เห็นทัศนคติที่มีต่อสงครามนอกเหนือจากงานประพันธ์ไทยที่ส่วนใหญ่มักปรากฏอยู่ในวรรณคดีนิทาน นิราศเดินทัพบ่งชี้ว่าสงครามเป็นปรากฏการณ์สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงถูกนำมาสร้างสรรค์เพื่อบันทึกเหตุการณ์สงครามโดยเฉพาะ แต่ไม่ได้ลดทอนความสำคัญของชนบวรณศิลป์ที่มุ่งแสดงความงดงามและความยิ่งใหญ่เชิงอารมณ์มากกว่าความรุนแรงหรือความโหดร้ายของสงคราม

คำสำคัญ: นิราศเดินทัพ; สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น; ประเภทวรรณคดี; สงคราม; นักรบ

♦ บทนำ (Introduction) ♦

วรรณคดีนิราศเป็นประเภทวรรณคดีที่มีปรากฏหลักฐานตั้งแต่สมัยอยุธยา วรรณคดีนิราศมีขนบวรรณคดีที่สำคัญ คือการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักที่พราจากกัน เช่น *กำสรวลโคลงตัน*² ที่พรรณนาอาลัยรักเมื่อต้องเดินทางจากนางอันเป็นที่รักไปนครศรีธรรมราช หรือ*ทวาทศมาสโคลงตัน* ที่คร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักท่ามกลางการหมุนเปลี่ยนไปของเวลา คือเดือนทั้ง 12 เดือน โดยใช้พระราชพิธีและประเพณีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละเดือนมาเป็นข้อมูลประกอบการคร่ำครวญ นิราศในสมัยธนบุรีอาจจะมีลักษณะแตกต่างกับสมัยอยุธยาอยู่บ้าง คือไม่ได้คร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก แต่อยู่ที่การพรรณนาถึงบ้านเมืองและพระมหากษัตริย์ที่ต้องพราจากมา และบันทึกเส้นทางการเดินทางจากธนบุรีไปยังกวางตุ้งและปักกิ่ง ดังใน*นิราศพระยามหามหาภาพไปเมืองจีน* หรือ*นิราศกวางตุ้ง*

ในสมัยรัตนโกสินทร์ วรรณคดีนิราศมีความหลากหลายและน่าสนใจมากขึ้น เห็นได้จากเป็นกลุ่มงานที่กวีสร้างสรรค์กันอย่างมากมายและแพร่หลาย โดยเฉพาะสุนทรภู่ที่ประพันธ์นิราศไว้มากถึง 11 เรื่อง เพื่อบันทึกการเดินทางไปตามสถานที่ต่าง ๆ Ruangraklikit (2005, p.377) เห็นว่านิราศของสุนทรภู่มิใช่เพียงการรำพันรัก บันทึกเหตุการณ์ แต่ยังมีบทวิพากษ์วิจารณ์แสดงทัศนะต่อสิ่งที่พบเห็นเพื่อเตือนให้ผู้อ่านคิดและก่อให้เกิดพลังทางวรรณศิลป์ด้วย ช่วงสมัยรัตนโกสินทร์หลังรับอิทธิพลตะวันตก นิราศมีลักษณะของการวิพากษ์วิจารณ์สังคมและบุคคลอย่างเด่นชัด และใช้นิราศเป็นเครื่องมือทางการเมืองด้วย เช่น *นิราศหนองคาย* (Boonhor, 2017, p.2) ดังนั้นนิราศในสมัยนี้จึงเปิดพื้นที่แห่งรักที่จะให้กวีเข้ามาวิพากษ์วิจารณ์บุคคลหรือสังคม เพื่อแสดงความรู้สึกและทัศนะของตนเองที่มีต่อผู้คนและสังคมกันอย่างกว้างขวางในสมัยรัตนโกสินทร์

ลักษณะของวรรณคดีนิราศดังกล่าวข้างต้น ส่งผลให้การศึกษาวิจัยวรรณคดีนิราศส่วนใหญ่มุ่งเน้นศึกษาภาษา เนื้อหา และวรรณศิลป์ เป็นสำคัญ เช่น Oseyimpry (1985) เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “*นิราศคำกลอนสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลปัจจุบัน*” ได้ศึกษารูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และกลวิธีการนำเสนอของนิราศคำกลอนสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนวิทยานิพนธ์เรื่อง “*นิราศสมัยรัตนโกสินทร์: การสืบทอดขนบวรรณศิลป์จากพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร*” ของ Playlex (1998) ศึกษาเปรียบเทียบนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์กับนิราศของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร และการสืบทอดขนบการแต่งวรรณคดีนิราศจากนิราศของ

²ผู้เขียนจะทำตัวอักษรหนาและเอียงให้กับชื่อวรรณคดี

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ได้แก่ ด้านขนบในการแต่งนิราศ ด้านวัตถุประสงค์ในการแต่ง ด้านรูปแบบการประพันธ์ ด้านวิธีการดำเนินเรื่อง วิทยานิพนธ์ของ Maitee (2005) ศึกษาเรื่อง “ลิลิตเสด็จไปขัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี: ประวัติศาสตร์และสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” มุ่งศึกษาประวัติศาสตร์การสงคราม รวมทั้งสภาพสังคมภายในกองทัพและสังคมนอกกองทัพที่แสดงภาพของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นและธรรมชาติต่าง ๆ Yodtham (2011) เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาภาษาและเนื้อหาของวรรณกรรมนิราศสมัยอยุธยาตอนต้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พุทธศักราช 1893 – 2552)” พบการจำแนกวรรณกรรมนิราศเป็น 4 ยุค นิราศในยุคแรกนิยมใช้เสียงสัมผัสและใช้อุปมาอุปไมยในการสร้างความไพเราะ นิยมคำประพันธ์ประเภทโคลง เนื้อหาที่พบคือการคร่ำครวญถึงคนรัก ในยุคที่ 2 ยังคงนิยมใช้เสียงสัมผัสและใช้อุปมาอุปไมยในการสร้างความไพเราะ แต่นิยมแต่งเป็นกลอน เนื้อหามุ่งเสนอขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต ในยุคที่ 3 ความไพเราะเกิดจากการใช้ถ้อยคำ แต่เนื้อหาจะเน้นการบันทึกการเดินทาง ส่วนในยุคที่ 4 นิยมการอ้างถึงสร้างความไพเราะ รูปแบบคำประพันธ์ใช้กลอน และเนื้อหามุ่งเน้นบันทึกเส้นทางในการเดินทาง นอกจากงานวิจัยที่เน้นศึกษาเรื่องวรรณศิลป์ในวรรณคดีนิราศแล้ว ยังมีการศึกษาประเด็นเชิงแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีนิราศ ดังวิทยานิพนธ์ของ Boonhor (2017) เรื่อง “ความรักชาติในนิราศที่แต่งระหว่างรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล” นิราศในช่วงเวลานี้มีเนื้อหาบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองขณะนั้น และกระตุ้นให้คนในสังคมตระหนักถึงปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อชาติ และมุ่งเสนอให้คนรักชาติและมีความสามัคคีกัน

จะเห็นว่างานศึกษาวรรณคดีนิราศที่ผ่านมามุ่งศึกษาในเรื่องวรรณศิลป์ของวรรณคดีประเภทนิราศ การสืบทอดวรรณศิลป์ และแนวคิดทางประวัติศาสตร์และสังคมในวรรณคดีนิราศ ทั้งหมดมุ่งศึกษาในฐานะเป็นประเภทวรรณคดีหลัก คือวรรณคดีนิราศทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ของวรรณคดีนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังมีนิราศประเภทย่อยหนึ่ง (subgenre) ที่ก่อตัวขึ้น โดยยังคงดำเนินเรื่องตามขนบของนิราศที่เน้นการพรรณนาความทุกข์โศกจากการพลัดพรากจากหญิงคนรัก แต่มีเนื้อหาเฉพาะตัวที่น่าสนใจและแตกต่างกับนิราศทั่วไป นั่นคือนิราศเดินทัพ ซึ่งเป็นนิราศที่บันทึกการเดินทางในช่วงเวลาที่ต้องยกทัพไปทำศึกสงครามกับบ้านเมืองอื่น เช่น **นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง** พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อครั้งยกทัพไปรบศึกพม่าที่ท่าดินแดง ในปี พ.ศ. 2329 **เพลงยาวนิราศรบพม่าที่นครศรีธรรมราช** ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ที่บันทึกการเดินทางไปรบศึกพม่าในปี พ.ศ. 2329 รวมทั้ง**ลิลิตเสด็จขัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี** ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ในปี พ.ศ. 2363

จากการเก็บข้อมูลเบื้องต้นพบว่าในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นปรากฏว่ามีวรรณคดีนิราศเดินทัพหลายเรื่อง แต่สมัยอยุธยาและธนบุรีไม่ปรากฏนิราศในลักษณะนี้ ทั้งนี้จะเกี่ยวข้องกับสภาพสังคมในช่วงเวลารัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เป็นช่วงเวลาสร้างบ้านเมืองใหม่ ต้องอยู่ในภาวะทำศึกสงครามตามขอบเขตสิมาต่าง ๆ อยู่หลายครั้ง โดยเฉพาะศึกกับพม่าและลาว การเดินทางยกทัพไปทำสงครามมีช่วงเวลาที่ยาวนานมากพอที่จะบันทึกประสบการณ์ของกวีที่ต้องเผชิญภาวะสงคราม นิราศเดินทัพจึงทำหน้าที่บันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับสงคราม ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญในช่วงเวลาดังกล่าวไว้ด้วย

สิ่งที่น่าสนใจของนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือการเลือกที่จะบันทึกเหตุการณ์การสงครามในช่วงเวลานั้นผ่านวรรณคดีประเภทนิราศที่เน้นอารมณ์ความรู้สึกที่สัมพันธ์กับความรัก ทั้งที่สงครามเป็นการต่อสู้ของคน กลุ่มคน หรือชาติที่มีความขัดแย้งระหว่างกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความคิด และเขตแดน สงครามจึงผูกโยงกับอำนาจและการต่อสู้ระหว่างบ้านเมือง ซึ่งเป็นเรื่องจริงจังและเคร่งเครียด จึงน่าสนใจว่านิราศเดินทัพได้สร้างลักษณะเฉพาะของวรรณคดีประเภทนี้ให้ผานเรื่องรักและสงครามเข้าไว้ด้วยกันอย่างไร ซึ่งน่าจะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดเป็นประเภทวรรณคดีย่อย (subgenre) และยังไม่มีผู้ศึกษาไว้ นอกจากนี้เมื่อนิราศเดินทัพเป็นวรรณคดีประเภทย่อยของนิราศ และมีลักษณะเฉพาะของตนเอง ย่อมส่งผลต่อการนำเสนอภาพชายที่คร่ำครวญ เรื่องความรักในนิราศทั่วไปให้มาเป็นภาพชายชาตินักรบตามพันธกิจสำคัญของการเดินทางไปสงคราม ภาพชายชาตินักรบจึงเป็นภาพที่ถูกกำหนดสร้างขึ้นจากการเป็นประเภทวรรณคดีย่อยนี้ ซึ่งน่าจะเป็นภาพที่สำคัญในนิราศเดินทัพ เพราะกวีผู้บันทึกการเดินทางนี้อยู่ในฐานะนักรบผู้ร่วมกองทัพสงคราม ผู้วิจัยจึงจะศึกษาภาพนักรบในวรรณคดีนิราศเดินทัพนี้จะถูกนำเสนอออกมาเป็นภาพเช่นไรด้วย ทั้งนี้ผู้วิจัยจะนำแนวคิดเรื่องประเภทวรรณคดี (genre) และการสร้างภาพ มาใช้วิเคราะห์ทั้งสองประเด็นดังกล่าว

วัตถุประสงค์การศึกษา (Objective)

1. เพื่อศึกษาลักษณะเฉพาะของวรรณคดีประเภทนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. เพื่อศึกษาภาพนักรบที่ปรากฏในนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ขอบเขตของการวิจัย (Scope of research)

ผู้วิจัยจะศึกษาวรรณคดีนิราศที่ผสมผสานอารมณ์โศกกับการเดินทัพเพื่อทำสงครามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับการสงคราม อันสามารถนำมาวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับนักรบได้ ทั้งนี้นิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่จะนำมาศึกษา จำนวน 5 เรื่อง ได้แก่

1. นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปีที่แต่ง พ.ศ.2329
2. เพลงยาวนิราศรบพม่าที่นครศรีธรรมราช ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ปีที่แต่ง พ.ศ. 2329
3. โคลงด้นนิราศตามเสด็จทัพลำนํ้าน้อย ของพระยาตรัง สันนิษฐานแต่ง พ.ศ.2330
4. ลิลิตเสด็จขัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี³ ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ปีที่แต่ง พ.ศ.2363
5. นิราศทัพเวียงจันทน์ ของหม่อมเจ้าทับในกรมหลวงเสนีบริรักษ์ สันนิษฐานแต่ง พ.ศ. 2369

นิยามศัพท์เฉพาะ (Definition of terms)

ในงานวิจัยเรื่องนี้จะใช้ความหมายของ “นิราศเดินทัพ” หมายถึง วรรณคดีประเภทนิราศที่บันทึกการเดินทางในการไปทำศึกสงคราม ทั้งนี้แม้ชื่อเรื่องอาจไม่ได้ระบุว่าเป็นนิราศ แต่เนื้อหาในเรื่องตรงตามขนบนิราศ และระบุถึงการเดินทัพไปทำสงคราม ก็จะนำมาศึกษาเป็นประเภทวรรณคดีนิราศเดินทัพนี้

³ วรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะของวรรณคดีนิราศ เนื่องจากระบุถึงการพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก และคร่ำครวญถึงการพลัดพรากจากนางไว้ตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบเรื่อง จึงจัดได้ว่าเป็นวรรณคดีประเภทนิราศ

ระเบียบวิธีวิจัย (Methodology)

1. ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีนิราศและนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยกทัพทำศึกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. เก็บข้อมูลเกี่ยวกับสงครามและภาพนักรบในวรรณคดีนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
3. วิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่มุ่งศึกษาเชิงประเพณีวรรณคดี และภาพของบุคคลในวรรณคดี
4. สรุปผลและนำเสนอตามรูปแบบงานวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ (Expected benefit)

1. ทำให้เข้าใจลักษณะการผสมผสานความคิดเรื่องสงครามและความรักในวรรณคดีประเภทนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันเป็นลักษณะเฉพาะของประเภทวรรณคดีนี้
2. ทำให้เข้าใจภาพนักรบในนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
3. เป็นประโยชน์ในการศึกษาประเภทวรรณคดีไทย โดยเฉพาะวรรณคดีนิราศ

ผลการวิจัย (Main result)

จากการศึกษาภาพนักรบนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ควบคู่กับการปะทะสังสรรค์ทางความคิดเกี่ยวกับสงครามและความรักในพื้นที่วรรณคดีประเภทนิราศ ซึ่งเป็นพื้นที่การพรรณนาคำครวญเกี่ยวกับความรัก จำนวน 5 เรื่อง ได้ผลการวิจัยดังนี้

พื้นที่รักในนิราศเดินทัพ: เมื่อสงครามปะทะอยู่ภายในกรอบขนบวรรณศิลป์ประเภทวรรณคดี

นิราศเป็นประเภทวรรณคดีที่มีขนบการประพันธ์เฉพาะของตนเอง Na Nakorn (1970, p.306) อธิบายลักษณะของนิราศไว้ว่า “นิราศเป็นบทวรรณกรรมประเภทหนึ่งซึ่งพรรณานาระยะการเดินทาง ผสมกับอารมณ์ความรู้สึกของกวี แก่นของนิราศคือความรัก กวีย่อมถือเอาการรำพึงรำพันถึงหญิงคนรักที่ตนต้องพراقไปเป็นสำคัญ” การพลัดพراقจากหญิงคนรักเป็นที่มาของการคร่ำครวญ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของนิราศ ดังที่ Ruangraklikit (2009, p.259) กล่าวไว้ว่า “หัวใจของนิราศน่าจะอยู่ที่การคร่ำครวญ ถ้าไม่มีการคร่ำครวญ

ก็ไม่น่าจะเป็นนิราศได้” ดังนั้นนิราศจึงเป็นประเภทวรรณคดีที่มีจุดสำคัญอยู่ที่การคร่ำครวญอารมณ์พลัดพรากจากรักเป็นสำคัญ พื้นที่ในนิราศจึงเป็นพื้นที่แสดงความหมายเกี่ยวกับความรักที่กวีมีให้แก่คนรักของตนเอง

การคร่ำครวญความรักในนิราศมักจะบอกถึงความจำใจที่ต้องจากนางอันเป็นที่รักหรือบ้านเมืองที่กวีผูกพันไปสู่ที่ใดที่หนึ่ง เช่น *นิราศพระบาท* ของสุนทรภู่ ระบุว่าจำต้องจากนางอันเป็นที่รัก เพื่อตามเสด็จไปนมัสการพุทธบาท และ*นิราศพระยามหาอนุภาพไปเมืองจีนหรือนิราศทางตุง* ของหลวงนายศักดิ์ (ภู) ก็ระบุว่าเดินทางจากบ้านเมืองกรุงธนบุรี เพื่อไปกับคณะถวายเครื่องบรรณาการพระเจ้ากรุงจีน ส่วนนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็กล่าวถึงเหตุแห่งการพลัดพรากไว้ว่าเป็นเพราะต้องยกทัพไปทำสงคราม ดังเช่นใน*นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง* “ก็เพราะมีอริราชไทยัน เข้าหักหั้นด้านแดนบุรีรัมย์ จึงต้องกรุกริธา พลากร มาจำจรรจากสุขเกษมสม” (Nirat Rob Phama Thi Thaa Din Daeng, n.d., p.160)

ภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 แม้ว่าสถานการณ์บ้านเมืองในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตั้งแต่ พ.ศ. 2325 จะมีความมั่นคงมากขึ้นกว่าสมัยธนบุรี แต่ก็ยังปรากฏการทำสงครามอยู่หลายครั้ง เช่น สมัยรัชกาลที่ 1 มีสงคราม 9 ทัพ สงครามท่าดินแดง สงครามไทยรุกพม่าที่เมืองทวาย สมัยรัชกาลที่ 2 มีสงครามรบพม่าที่ถลาง สงครามไทยตีไทรบุรี หรือสมัยรัชกาลที่ 3 มีสงครามปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ และสงครามปราบกบฏไทรบุรี ปัตตานี ในช่วงการทำสงครามเหล่านี้มีการสร้างสรรคินิราศเดินทัพบางเรื่องที่เล่าเหตุการณ์ขณะเดินทางไว้ ทำให้เห็นความสำคัญของนิราศเดินทัพในการทำหน้าที่บันทึกเหตุการณ์สงครามและความคิดของนักรบในสมัยนั้นไว้ด้วยเช่นกัน

โดยปกติทั่วไปแล้ว วรรณคดีที่จะบันทึกหรือมีเนื้อหาเกี่ยวกับสงคราม มักจะเป็นวรรณคดีประเภทयोพระเกียรติ วรรณคดีประวัติศาสตร์ และวรรณคดีนิทาน แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นกลับปรากฏวรรณคดีประเภทนิราศเดินทัพที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสงครามนอกเหนือจากวรรณคดี 3 ประเภทดังกล่าว จริงอยู่ที่ว่าวรรณคดีนิราศเป็นพื้นที่แสดงอารมณ์ความรู้สึกเกี่ยวกับความรักเมื่อพลัดพรากจากคนรัก แต่เนื้อหาที่เกี่ยวกับสงครามที่กวีกล่าวไว้ในนิราศประเภทนี้ กลับมีปรากฏในตัวอย่างที่น่าสนใจและแตกต่างกับวรรณคดีประเภทอื่นที่นำเสนอเรื่องสงคราม

สงครามที่ปรากฏในวรรณคดีประเภทอื่น มักนำเสนอภาพสงครามที่แสดงความยิ่งใหญ่และงดงาม แต่จะไม่เห็นมิติสงครามที่มีอารมณ์เศร้าและอ่อนไหวปนอยู่ในวรรณคดีเหล่านั้น เช่น *ยวนพ่ายโคลงด้น* นำเสนอภาพกองทัพอันยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และการต่อสู้เอาชนะข้าศึกได้อย่างรวดเร็ว *รามเกียรติ์* ก็นำเสนอภาพกองทัพที่บรรยายอย่างยิ่งใหญ่งดงาม รวมถึงการต่อสู้ที่วิจิตรพิสดาร อย่างไรก็ตาม *มิลลิตตะเลงพ่าย* ที่นำเสนออารมณ์ความรู้สึกของพระมหากษัตริย์ที่ต้องเดินทางมารบอยู่ด้วย แต่ก็เป็นารดิงเอา

ชนบทนิราศเข้าไปใช้ในการคร่ำครวญ สำหรับวรรณคดีนิราศเดินทัพเป็นพื้นที่ของการคร่ำครวญความรู้สึกและการเดินทางเป็นหลักสำคัญ แต่วรรณคดีนิราศเดินทัพได้นำชนบทวรรณคดีประเภทอื่น เข้ามาปะทะสังสรรค์ในการคร่ำครวญอันเป็นชนบทสำคัญของวรรณคดีนิราศ ทำให้เกิดการแทรกชนบทวรรณคดีประเภทต่าง ๆ เข้ามาจนเกิดเป็นวรรณคดีประเภทย่อย (subgenre) ที่มีลักษณะเฉพาะของวรรณคดีประเภทนี้ชัดเจนขึ้น การนำเอาชนบทวรรณคดีประเภทอื่นเข้ามาในพื้นที่วรรณคดีนิราศเดินทัพมีจำนวน 3 ประเภท คือวรรณคดีนิทาน วรรณคดียอพระเกียรติ และวรรณคดีพิธีกรรม โดยนำมาผสมผสานในเรื่องในลักษณะดังต่อไปนี้

1. ชนบทวรรณคดีนิทาน: การผสมผสานบทคร่ำครวญ บทสรรเสริญเครื่อง และเครื่องทรงนักรบ

การสรรเสริญเครื่องของพระมหากษัตริย์เป็นบทพรรณนาการสงวนน้ำและแต่งกายเครื่องทรงของตัวละครนับเป็นบทเสาวราวนี่ที่เป็นวรรณศิลป์อย่างหนึ่งของวรรณคดีนิทาน โดยเฉพาะบทละครต่าง ๆ ที่กวีจะบรรยายการสงวนน้ำและแต่งกายของตัวละครก่อนออกเดินทาง นิราศเดินทัพก็ใช้ชนบทวรรณศิลป์ดังกล่าวมาบรรยายการทรงเครื่องของกวีก่อนออกเดินทางไปรบ ทั้งนี้วรรณคดีนิราศทั่วไปจะไม่ปรากฏบทสรรเสริญเครื่องลักษณะนี้ แต่ในนิราศเดินทัพจะปรากฏการบรรยายสรรเสริญเครื่องไว้อย่างชัดเจน เช่น **เพลงยาวนิราศรบพม่าที่นครศรีธรรมราช** ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท บรรยายการสรรเสริญเครื่องนักรบของพระองค์ผสมผสานบทคร่ำครวญที่ต้องลูกจากนางไปเตรียมตัวเดินทาง ดังว่า

๑ พอเสนาะระหิงพิงระเวงร้อง

เวลาจนก็จำลูกจากบรรทม

วายุพัดรยรสบุปผาชาติ

เคยเปลี่ยนนุหงาที่เจ้ารำทำหอแพร

จึงหลังสังข์แผ้วมุขสุชลคร่ำ

ซีพ้อพรหมณ์ถวายชัยอำนาจ

ครั้นเสร็จสงครามธวัชชิต

ฉลองทรงรัดองค์ล้วนพันด้า

อำมรงค์รายรัดพระหัตถ์รอบ

เพชรมณฑปเหลี่ยมวิลาศปาดยอดรอน

โกเมนน้ำหมึกทั้งบุษย์นอก

เพชรบุรุษสังวาลกลิ้งอยู่เต็มตัว

ไฉ่จะร้างห่างห้องสูงคัสม

ผืนอารมณ์แยมเยี่ยมตำหนักเกล

ขนาดหอมกระไรจริงเจียวแหล

แต่นี้จะห่างเหิดคบเรอรวร

แล้วสงวนน้ำทิพนันต์หายระหาย

สงฆ์อวยบริตรแซ่คุณาธรรม

ฉลุวิจิตรลายทองจำลองขำ

ตามกำลังวันเสาร์สังเกตร

มงคลประกอบยอดทับทิมบนเรือนหมอน

มรกตเหลี่ยมเกสรเท้าผลบัว

มุกดาเท่าบัวปอกเป็นหมอกทั่ว

นิลไม่ชั่วไสโปรงตลอดซบ

ทั้งแก้วลั่นผู้เป็นเรือนยอด
อิกวงหนึ่งจ้ำรงค์สำหรับทัพ
แล้วทรงรัดเข็มขัดประจําวัน
วะวาวับแววเวียนวิเชียรราย
ขอเกี่ยวสายรองถักทองร้อน

สลัปเพชรบ่าสอดแถมสลัป
นพแก้วเรื่องประดับประยับพราย
เรือนครุฑเพชรกุ้ด้นกระสันสาย
สอดสายสังวาลนพรัตน์
ทรงกระบี่ด้ามมังกรคู่หัตถ์

(Pleng Yao Nirat Rob Phama Thi Nakhon Si Thammarat, 2002, p.14-15)

ในลิลิตเสด็จขจัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ กวีบรรยายในลักษณะคล้ายกับในเพลงยาวนิราศรบพม่าที่นครศรีธรรมราช ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ที่ว่าจำใจลูกจากอาสน์ แล้วละนางอันเป็นที่รักเพื่อมาสรรสงครามเครื่อง เนื้อความบรรยายขั้นตอนการสรรสงครามและแต่งกาย ไปพร้อมกับการครวญคิดถึงนางจนต้องตั้งสติไว้ เช่นเนื้อความที่ว่า

๑ แล้วทรงคันธรสฟุ้ง
ทวนถวิลพระสุนงค์เยาว์
รื้อฝืนสติเนา
ตั้งสักกุศลฉั่ว
๑ ฝันมุขต่อฉายส่อง
ปรัดพักตร์แบ่งว่านทรง
แล้วทรงภูษาผจง
แย่งสลับทองพื้นพริ้ง
๑ รัดองค์รองเขี้ยวพิน
จ้ำรงค์ร้อยแถวสอ
เพชรแมงดาเรือนรอง
มรกตสลลี้จ้า
๑ อิกบุษย์เหลี่ยมนอกน้า
หนึ่งโกเมนประไพ
แสงทวาทันซบใน
มุกดาหมอกเรือเรือ

กลืนกลา
คุ้มภัย
ดำรงจิต ไว้ว่า
ไม่เทอญเร็วเมื่อ ๓
เงืองค์
ยุทธหิยัง
คำขจิต เขียนนา
ต้องด้วยสืวัน ๓
ปักทอง
ยี่งค้ำ
อีกทับ ทิมนา
เทียบเท่าเทียมบัว ๓
โปร่งใส
สนิทเนื้อ
หนุนเลื่อม เงินนา
อย่างเล่ห์ควันเพลิง ๓

๑ น้ำพิศองค์หนึ่งข้าง

จักตั้งทับทิมตรู

อีกเพชรทูลไผ่ชู

สังวาลสามสายกล้า

๑ องค์หนึ่งนพรัตน์เรือง

มงคลบ่าก้านฝัง

อีกองค์ใหญ่รอบหวัง

เนาวรัตน์ลงขจัดแล้ว

๑ อ้ามรงค์ลิบเบ็ดถ้วน

ร้อยรัดพระองค์งาม

ทรงคาตออกสงคราม

ประวิชลันควรค่าไว้

๑ ฉลององค์หงอนไก่อ้วน

ขึ้นนอกจีบบันพระองค์

รัดเข็มขัดเพชรประจง

ขัดกันหย่นสร้อยเพื่อย

๑ พระประคำทองร้อนเรือง

สอดสังวาลกุดันผจง

ทั้งพระดิ่งตะกรุดลง

อีกเครื่องนพศที่ยิ่ง

๑ แล้วทรงอ้ามรงค์นี้

เพชรสองทรงเบื่องขวา

มรกตเขี้ยวจับตา

ทรงมาลาเทริดเส้า

แตมกุ

แดงจ้า

ขับเนื้อ แข็งนา

เลิศล้ำฤๅแคลง ฯ

เรือนรัง

เพชรแพรว

สำหรับ คึกนา

เนื่องข้างลายพลอย ฯ

แพลมพลาม

ยิ่งใช้

ต่างสลั

คู่ด้วยจอมพล ฯ

เดียวทรง

ริ้วเรื้อย

เหมาะมั่น

ดอกไม้ประจำงาม ฯ

สวมทรง

เพริศพริ้ง

สายอัก คำนว

เคยได้ทดลอง ฯ

หัตถา

รุ่งเร้า

ซ้ายสอง องค์แฮ

ฤๅษณ์เสด็จจร ฯ

(Lilit Sadet Khat Thap Phama Muang Kanchanaburi, 2002, p.140-142)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นว่ากวีบรรยายบทสรรสรงทรงเครื่องแบบวรรณคดีนิทานเป็นหลัก แต่ก็แทรกการครวญถึงนางไว้วางใจต้องจากมาสรรสรงทรงเครื่องเพื่อเตรียมตัวไปทัพ ในการบรรยายเครื่องทรงก็เป็นเครื่องทรงนักรบที่จะเน้นเครื่องประดับทั้งแหวน เข็มขัด และสร้อยสังวาล โดยเฉพาะแหวนที่ต้องสวมใส่จำนวนมากถึง 9 – 11 วง เครื่องประดับทั้งแหวน เข็มขัด และสร้อยสังวาลล้วนประดับด้วยทอง เพชร และพลอยหลายชนิด ได้แก่ พัทธุมม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดา และไพฑูรย์ บรรดาเพชรและพลอยเหล่านี้เป็นนพรัตน์ คือแก้ว 9 ประการ ซึ่งใน *Tamraa Noppharat* (1921, p.3) ก็กล่าวไว้ว่าเป็นของมงคลที่เหล่าพราหมณ์ต่างก็นำมาทำเป็นแหวน ดังว่า “โบราณอาจารย์พญาพราหมณ์... เหตุรู้จักคุณพิเศษแห่งรัตนชาติทั้งปวง จึงเลือกคัดจัดรัตนชาติแก้วประการ... ได้ศุภฤกษ์ดีจึงประดับเรือนนาวรัตน์เป็นพระอำมรงค์ ประกอบแก้วทั้งแก้วประการต้องตามตำหรับไสยศาสตร์นับถือว่าเปนมงคลอันวิเศษ”

นอกจากนี้ ในพระตำราทรงเครื่องต้นสมัยอยุธยา (*Tamraa Baab Thamniam Nai Ratchasamnak Khrang Krung Si Ayutthaya Kab Phra Wijarn Khong Krom Phraya Damrong Rajanubhab*, 1996, p.56) ระบุถึงการแต่งกายของกษัตริย์สำหรับทำสงครามชนช้างไว้ว่ามี 7 สิ่ง และเครื่องแต่งกายนั้นล้วนมีสีดำดังเนื้อความว่า

ทรงพระสนับเพลาลงราชขับใน 1 ทรงฉลองพระองค์ย้อมว่านลงราชขับใน 1
ทรงพระสนับเพลาแพรดำเกราะชั้นนอก 1 ทรงฉลองพระองค์แพรดำนวมชั้นนอก 1
ทรงพระมาลาลงราชขับใน 1 ทรงพระมาลาเบี่ยงนอก 1 ทรงรัดพระองค์เจียรบาตพื้น
ดำ 1 สิริเป็นเครื่องทรงพิไชยสงครามชนช้าง 7 สิ่งเท่านี้

การระบุถึงฉลองพระองค์สีดำข้างต้นพ้องกันกับเพลงยาวนิราศรบพม่าที่นครศรีธรรมราช ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ที่ระบุว่าฉลองพระองค์ต้องเป็นสีดำเท่านั้น “ฉลองทรงรัดองค์ล้วนพื้นดำ” (Pleng Yao Nirat Rob Phama Thi Nakhon Si Thammarat , 2002, p.14-15) การให้พื้นที่ของการบรรยายการสรรสรงทรงเครื่องนักรบในนิราศเดินทัพ เป็นลักษณะเฉพาะที่มีปรากฏในนิราศเดินทัพเท่านั้น ถึงแม้ว่านิราศซึ่งเป็นพื้นที่แสดงความรัก แต่เมื่อกวีอยู่ในภาวะของเหตุการณ์สงคราม พื้นที่แห่งรักนี้ก็เปิดพื้นที่ให้เนื้อความเกี่ยวกับสงครามเข้ามาปะทะสังสรรค์และผสมผสานรวมกัน สงครามจึงเป็นสิ่งสำคัญในนิราศเดินทัพที่ทำให้ชนบวรณคดีนิทานได้เข้ามาทำหน้าที่บรรยายการแต่งกายของกวีในฐานะนักรบได้อย่างเด่นชัด

2. ขนบวรรณคดีนิทานและวรรณคดีอพระเกียรติ: การแทรกบทบรรยายขบวนทัพที่มากกว่าการเดินทางทั่วไป

การเดินทางเป็นเนื้อหาสำคัญส่วนหนึ่งในขนบวรรณคดีนิราศ นิราศจะแสดงให้เห็นการพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รักหรือบ้านเมือง เกิดจากการต้องออกเดินทางไกลห่างไป นิราศจึงเป็นเสมือนบันทึกการเดินทางของกวีด้วย นิราศเดินทางมีลักษณะเฉพาะมากกว่านิราศทั่วไปที่แสดงเส้นทางการเดินทาง แต่นิราศเดินทางตั้งใจแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับขบวนการเดินทาง นั่นคือกองทัพ ไว้จำนวนมากก่อนการเดินทาง ลักษณะดังกล่าวคล้ายการบรรยายขบวนทัพในวรรณคดีนิทานและวรรณคดีอพระเกียรติที่สรรเสริญเรื่องสงคราม ซึ่งจะมีบทพรรณนากองทัพ ไม่ว่าจะเป็นรถศึก ช้าง ม้า และไพร่พลในกองทัพอยู่เสมอ

นิราศเดินทางสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหลายเรื่อง มีเนื้อหากล่าวถึงการจัดทัพหรือการเตรียมทัพเพื่อเดินทางไปทำสงครามในแต่ละคราว บางเรื่องให้พื้นที่การบรรยายการจัดขบวนทัพไว้ค่อนข้างมาก เช่น *โคลงต้นนิราศตามเสด็จทัพลำนํ้าน้อย* ของพระยาตรัง บรรยายรายละเอียดของขบวนทัพไว้ว่าช้างทรงของพระมหากษัตริย์ตกมัน มีงอนเสียดฟ้า ประดับด้วยเครื่องทรงทองคำวาวับ และมีทหารนับหมื่นที่มีใจอีกเฝ้านการรบ ดังเนื้อความว่า

๑ คเชนทร์จักรพรรดิครั้น	ครวญมัน
สารล้างานองหน	เงียดฟ้า
ประดัดรัตนสุวรรณ	วาววาว
เรียร่านแห่นรื่องจ้	เจ็ดเสียง ฯ

๑ แวงวังเรียง เคียงข้างสาร หาญในนอก หอกคอตำ นำเสด็จแห่
แต่ละกรม สมัคคีตนาม งามอ้อนแอ้น แม้นวางไหน ไปได้คล่อง ว่องเค็กเสริด
เกิดกอบบุญ ปูนปองอ้าง ช้างน้ำอ้อย ร้อยหนึ่งสู้ หล้าคนหมื่น รื่นราญรณ
พลจัตุยทธ์ ฤชทวนทอง นองคืบคั่ง ดั่งแซมเลา เสาท้อท่ง ส่องเสียงเท้า
เย้าใจเค็ก เอกเกริกภพ จบแดนดั้น คลื่นคลี่พยุหแสนยา ยานราช ทรงเอย
หวังทแวพรั้งพร้อมเข้า เขตบรร ฯ

(Khlong Dan Nirat Taam Sadet Tap Lamnam Noi, 2004, p.92)

ลิลิตเสด็จขัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ เป็นนิราศที่ให้รายละเอียดบรรยายกองทัพนิกายมากที่สุด โดยจะกล่าวถึงกองทัพลอตระยะการเดินทาง ตั้งแต่เริ่มเดินทางจะบรรยายกองทัพเรือ จากนั้นเมื่อขึ้นบกเดินทาง ก็จะบรรยายกองทัพที่ออกเดินทางไปสู่สมรภูมิ เมื่อจะเข้าสู่สมรภูมิ ก็ก็จะบรรยายกองทัพทั้งกองทัพช้าง กองทัพม้า และไพร่พลในกองทัพ ทำให้เนื้อความที่เกี่ยวกับการบรรยายกองทัพในนิราศเรื่องนี้มีอยู่ค่อนข้างมาก ดังเนื้อความบรรยายกองทัพม้า ช้าง และไพร่พลตอนกำลังจะออกไปทำสงครามว่า

๑ ลั่นทัพอัศวราชแล้ว	ทัพสาร
ล้วนแต่สารเทียมหาญ	ศึกรู้
โดดค้ำเคยประจัญบาน	แหกค่าย
ทรหดอดทนสู้	เสริดสู้ยู่ปืน ฯ

๑ ทัพช้างด้นมहिมา ช้างดั่งดาเขนสลับ ช้างโจมทัพช้างแซง ช้างดำแหน่ง
ยศถา อีกช้างบ้าเมามัน หมู่ช้างอันผูกปิ่น หมอควาญหมื่นขุนจัด ล้วนลั่นหัด
ทั่วหมด งานพระคชกรรกง ออกณรงค์บิหมิ ชานี่สูงสาร ทั้งขานาญศิลปะเวท
ที่พิเนศเทวกรรม แต่งกายมั่งนวมแ่ง แ่ต่นทึงช้างหมอ พิศพิ้งพอนาดู ฝิจะ
สู้สู้ยักษ์ ฝิจะหักหักเขา จะเอาดาวก็ได้ดังถวิล จะเอาดินก็ได้ดังรัวซู่ ดูเง้อมอด้วงเมฆ
เพียบพื้นเณคดาชด้น โภจนาทครั้นครางคริม เรียกมันกระหิมส่ายเชื่อง สล้า
งาเมลืองเสยสอย ขุนสารางมสารน้อย ไปฤเต็มใจ บารนี่ ฯ

๑ เนื่องทัพคชสารลั่น	ทัพหลวง
อนเณทวยหาญตวง	เพียบพลำ
รักษาราชโดยกระทรวง	ตำแหน่ง
ดั่งทัพอินทร์หยาดฟ้า	โอ้อาลัยแล ฯ

(Lilit Sadet Khat Thap Phama Muang Kanchanaburi, 2002, p.212)

สำหรับการทำสงครามแล้ว กองทัพถือว่าเป็นยุทธปัจจัยที่สำคัญมาก ตำราพิไชยสงคราม คำกลอนเล่ม 1 ใน *Tamraa Phichai Songkhram Chabab Ratchakarn Tee Nueng* (2002, p.57) ได้กล่าวถึงเรื่องการเตรียมกองทัพไว้ตั้งแต่ต้นตำราว่าให้ “จัดแจงแต่งพยุหโยธา พลช้างพลม้า อิกพลรบครบครัน จัดแจงทหารชาญเข้มแข็งขยัน เร่งรัดเลือกสรร ผู้ไฉนผู้แฉ่งแฉ่งการ เกณฑ์ไว้ให้เสร็จโดยวารี สำเนียงเสียดสาร ให้รู้การศึกทุกอัน ปืนใหญ่หน้าไม้เกาทัณฑ์ ใหญ่น้อยจงสรร ให้เลือกแต่ล้วนอย่างดี..” โดยปกติแล้ว นิราศ

จะพรรณนาการเดินทางที่ไม่เน้นเรื่องขบวนเสด็จหรือขบวนทัพในการเดินทาง จุดเน้นการเดินทางของนิราศจะอยู่ที่ภูมิทัศน์บนเส้นทางของการเดินทางมากกว่า นิราศเดินทางยังคงมีเนื้อหาบันทึกเส้นทางของการเดินทางเช่นเดียวกับวรรณคดีนิราศ แต่มีเรื่องการเดินทางกองทัพเข้ามาอย่างโดดเด่น ทำให้เห็นลักษณะเฉพาะตัวของนิราศเดินทางมากขึ้น อีกทั้งยังเป็นการย้ำให้เห็นว่าการเดินทางครั้งนี้ไม่ใช่การเดินทางทั่วไป แต่มีภาระหน้าที่ของบ้านเมืองอันเกี่ยวกับความมั่นคงพ่วงไปด้วย การเดินทางในนิราศเดินทางจึงเป็นการเดินทางที่มีความเคร่งครัดและพิถีพิถันมากกว่าการเดินทางในวรรณคดีนิราศทั่วไป

Figure 1: An illustration of the vanguard of Maha Surasinghanat, H.R.H. Prince's army at Lat Ya Field, Kanchanaburi Province.

3. ขนบวรรณคดีพิธีกรรม: การนำเสนอความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการสงคราม เพื่อปลุกกำลังใจในเวลาต้องพรางจาก

ความเชื่อเกี่ยวกับสงครามที่ปรากฏในนิราศเดินทาง เป็นความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามในการยกทัพ ส่วนพิธีกรรมเกี่ยวกับสงครามเป็นการทำพิธีบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งก่อนและระหว่างเดินทาง โดยเฉพาะพิธีกรรมก่อนออกเดินทาง จะเป็นพิธีกรรมที่ไม่ใช่เพียงการไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์แบบทั่วไป เช่น *นิราศวัดเจ้าฟ้า* และ *นิราศกวางตุ้ง* แต่ต้องบูชาตามฤกษ์ที่โหราหลวงเป็นผู้กำหนดขึ้น ดังใน *เพลงยาวนิราศรบพม่าที่นครศรีธรรมราช* ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท มีเนื้อความที่กล่าวถึงการยกทัพตามฤกษ์ยามที่ได้คำนวณหาไว้ รวมทั้งกราบบูชาพระพุทธรูปและพระมหากษัตริย์ เพื่อให้คุ้มครอง ขจัดภัยที่จะเกิดขึ้นในการเดินทางว่า

โหรประจำนาฬิกาคอยทูลฤกษ์
โมงสามบาทก็พิฆาตซึ่งห้องชัย
ฉลององค์ปฐิมาสัทธิธรรมสงฆ์
ขอพระเดชขกเทศขจัดพาล

อุทัยเบิกศรีศรีมีแผ้วผ่องใส
แจ่มใจกราบเกล้านมัสการ
ขลุ่ยจ้องจอมนรินทร์ปิ่นสถาน
แก่งกันดารมหรณพครรไลลา

(Pleng Yao Nirat Rob Phama Thi Nakhon Si Thammarat, 2002, p.15)

ในลิลิตเสด็จขจัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี กล่าวถึงการตั้งพิธีกรรมการสงฆ์น้ำตามฤกษ์ยามที่โหรได้หาไว้ จะเห็นขั้นตอนการตั้งพิธีกรรมไว้ ดังนี้

๑ พระโหรมาพร้งพร้อม

ตั้งดั่งดาตเพดาน

วงด้ายมงคลการ

ผูกพระแสงสรรพยุทธ์ถ้วน

๑ ให้เก็บยอดมิ่งไม้

มิตรชอบผูกทักกรรม

ที่ต้องนามไถยอัน

ลาดที่สร้งบูไว้

๑ แล้วปลูกศาลเทพไท้

บูผ้วางกาสา

ตั้งบัตรไล่เครื่องกระยา

บายศรีตั้งต่อเข้า

๑ จึงเชิญบรมธาตุทั้ง

วัฒนามาตั้งใน

แล้วให้ยกฤทธิไกร

ลงคำสียอดกลั้ว

๑ พอบายสามโมงพร้อม

สมเด็จจริยชาติตียวงศ์

อันดับสี่สิบองค์

ราชาคณะหลายหนั่ง

ชาวงาน

เศวตรล้วน

บาตรน้ำ ปรีตรพ้อ

ครบเครื่องพระสนาน ฯ

หลายพันธุ์

ชื่อใช้

รองบาท

เสร็จจันนั้นสร้งสนาน ฯ

เพียงตา

รอบเท้า

ธงฉัตร

ฤกษ์น้อมเทวัญ ฯ

พระชัย

ตั้งด้วย

ธงศึก

ต้องด้วยสีวัน ฯ

คณะสงฆ์

อีกทั้ง

เศษแก้ว

อันดับทั้งบาเรียน ฯ

๑ จิงเสด็จยังที่ทอด

อังก

บุชิตขอสวัสดิพร

เลิศล้ำ

สมาทานเบญจศีลสอน

บำญติ

ทรงพระมงคลหยัน

ปริตรช้องทรงฟัง ฯ

(Lilit Sadet Khat Thap Phama Muang Kanchanaburi, 2002, p.135 - 136)

การแสดงพิธีกรรมดังกล่าวนี้ เป็นลักษณะที่ไม่ปรากฏในนิราศทั่วไป ดังนั้นนิราศเดินทัพจึงบันทึกขั้นตอนก่อนการเดินทางไปสงคราม ซึ่งเป็นการเดินทางพิเศษและต้องการขวัญกำลังใจมากกว่าการเดินทางธรรมดา น่าสนใจว่าการบันทึกนิราศเดินทัพอาจไม่ใช่เพียงการแต่งแก้เปื้อระหว่างเดินทาง แต่เป็นความตั้งใจบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสงครามในมิติของนักรบไปด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ นิราศเดินทัพยังแสดงให้เห็นความเชื่อที่ต้องปฏิบัติตามตำราพิชัยสงครามด้วย นั่นคือการบูชาสักการะและบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำพื้นที่ที่เดินทางผ่านไป ดังใน *Tamraa Phichai Songkhram Chabab Ratchakarn Tee Nueng* (2002, p.65) ระบุไว้ว่า

ถึงเทพารักษ์รักษา

มีศาลเทว

อย่าหมิ่นให้เร่งกลัวเกรง

ลงจากช้างม้าย่าเครง

คำรพยำเยง

มีใจจะอวยชัยศรี

รูปเทียนของหอมอันมี

ของกินรสดี

ให้แต่งสการบูชา

ครั้นแล้วขอพรลืลา

พรานทางนำคลา

ให้เคลื่อนพยุห์พลไคล

ใน *นิราศทัพเวียงจันทน์* ของหม่อมเจ้าทับ กระบุการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าที่เดินทางไป เนื้อความบรรยายให้เห็นว่าได้เดินทางผ่านป่าแห่งหนึ่ง แล้วมีเสียงร้องโหยหวนของสัตว์ป่าจำนวนมากทั้งขณะ นกยูง ลิง กา จึงเดินไปตามแนวภูเขา และไหว้สักการะวัดที่อยู่ภูเขานั้นว่า

จิงเรียกเหล่าโยธาเข้ามาพลัน

ให้เก็บพรรณบุผาบรรดามี

ทั้งรูปเทียนบรรจงจำนงหมาย

หวังถวายบทเบื้องพระชินศรี

ก็จรดตามถนนแนวศิรี

โดยบันไดนาคิประวิงวน

จังหวัดเวียงเทียนถือประณมหัตถ์

ค่อยเลี้ยวลัดลอยเชิงชายคิงขร

โดยคำรบครบเจ็ดแล้วเสร็จจร

ชลีกรมัสการพระชินวงศ

ให้เอิบอัมปรีดาด้วยปราโมทย์

โดยประโยชนหวังจิตต์คิดประสงค์

จิงปลดปล่อยภูษิตอุทิศตรง

จิตต์จำนงน้อมเศียรลงมัสการ

(Thab, 1930, p.57)

สิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่ง คือวรรณคดีไทยมักจะนำเสนอภาพสงครามที่ยิ่งใหญ่และงดงามด้วยมุมมองของผู้ชนะและยิ่งใหญ่กว่าข้าศึก นิราศเดินทัพก็สืบลักษณะความคิดเช่นนั้นเมื่อต้องกล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับสงคราม ไม่ว่าจะเป็นการแทรกบทบรรยายกองทัพอย่างละเอียด การแสดงเครื่องทรงนักรบที่สง่างามและมีคุณวิเศษ และการใช้พิธีกรรมสงครามเพื่อความเข้มแข็ง ทั้งหมดล้วนแต่ให้ภาพสงครามในเชิงทรงพลังยิ่งใหญ่ นิราศเดินทัพจึงไม่ใช่การเดินทางทั่วไปตามชนบทนิราศ แต่เป็นการเดินทางที่พิเศษมากกว่านั้น

จากการวิเคราะห์นิราศเดินทัพในฐานะประเภทวรรณคดีย่อย (subgenre) ทั้งหมดข้างต้น วรรณคดีนิราศเดินทัพยังคงมีเนื้อหาเกี่ยวกับการเดินทาง และมีพื้นฐานอารมณ์โศกจากการพลัดพราก ซึ่งเป็นอารมณ์หลักของนิราศเดินทัพ เห็นได้จากนิราศเดินทัพทุกเรื่องจะมีการกล่าวถึงการจำใจจากนางอันเป็นที่รัก และการคร่ำครวญในระหว่างการเดินทาง เช่น *นิราศทัพเวียงจันทน์* กล่าวถึงการเดินทางถึงชายแดนของอาณาจักร ยิ่งทำให้เป็นทุกข์เพราะคิดถึงนางที่นับวันยิ่งไกลกัน ดังเนื้อความที่

จนสุดแดนนครอาณาเขตต์

ยิ่งนับวันนับไกลครรโลจร

แล้วจรรจากรวี่ไม่มีสุข

ขึ้นพลับพลาผ้างพักอาบ้ำ

สุดสังเกตที่จะพบสบสมร

เอาคิงขรพุ่มพวงเป็นวงวัง

ระทมทุกข์ในกมลกังวลหลัง

คณิงนังนิกนวลรัญจวนใจ

(Thab, 1930, p.60)

ส่วนขนบวรรณคดีนิทาน วรรณคดียอพระเกียรติ และวรรณคดีพิธีกรรม เป็นเนื้อหาส่วนที่ประกอบเสริมเข้าไปในขอบของนิราศ โดยมีหน้าที่ขบเน้นให้เห็นพันธกิจสำคัญของการเดินทางไปทำสงครามมากกว่าการเดินทางแบบนิราศทั่วไป ซึ่งได้แสดงให้เห็นในทั้ง 3 หัวข้อย่อยข้างต้น ดังนั้นนิราศเดินทัพจึงเป็นพื้นที่เปิดของเนื้อหาที่เกี่ยวกับสงครามที่นิราศเดินทัพเลือกดึงจากขนบวรรณคดีอื่น เพื่อมาปะทะสังสรรค์กับความรักอันเป็นแนวอารมณ์สำคัญของวรรณคดีนิราศ

ภาพชายชาตินักรบในนิราศเดินทัพ: การสร้างอุดมคตินักรบในบริบทสังคมรัตนโกสินทร์ตอนต้น

นิราศเดินทัพมีเนื้อหาหลักเกี่ยวข้องกับการเดินทางตามขนบวรรณคดีนิราศ การพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกเศร้าของวีรสมิพันธอยู่กับความรัก เนื้อหาจึงเป็นเรื่องแสดงอารมณ์รักของชาย ซึ่งทำให้เห็นภาพของชาตินักรบตามกรอบของวรรณคดีนิราศ แต่นิราศเดินทัพมีลักษณะเฉพาะของวรรณคดีประเภทย่อย และส่งผลต่อภาพของผู้คร่ำครวญในนิราศเดินทัพจากชายสามัญที่อารมณ์อ่อนไหวในความรัก มาเป็นภาพของ

นักรบโดดเด่นเทียบเคียงกันไป นอกจากนี้ ภาพนักรบที่ปรากฏในนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังถูกสร้างขึ้นภายใต้บริบทสังคมในช่วงเวลานั้นที่ทำสงครามกับอาณาจักรใกล้เคียง อันเป็นวิถีสงครามแบบโบราณก่อนจะเข้าสู่การต่อสู้สงครามอาณานิคม

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 – 3) เป็นช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านและสร้างความมั่นคงของอาณาจักร หลังจากได้ย้ายศูนย์กลางการปกครองมาที่กรุงเทพมหานคร การสงครามในช่วงเวลานั้นนับเป็นพระราชกิจที่สำคัญ สมัยรัชกาลที่ 1 มีสงครามกับพม่า สมัยรัชกาลที่ 2 มีสงครามกับพม่าและลาว และสมัยรัชกาลที่ 3 มีสงครามกับลาวและญวน จะเห็นว่าสงครามในทั้ง 3 รัชสมัย ยังคงเป็นสงครามกับอาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียงกัน การสงครามจึงเป็นเรื่องการสร้างความมั่นคงของบ้านเมือง ในสมัยรัชกาลที่ 1 จึงได้รวบรวมความรู้เกี่ยวกับพิชัยสงครามที่เคยมีมาแต่โบราณมาแต่งตำราพิไชยสงครามขึ้น เพื่อให้ทหารเรียนรู้การศึกไว้

หากพิจารณาในแง่ของกวีผู้แต่งนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น 5 คน ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท พระยาตรัง และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ และหม่อมเจ้าทับในกรมหลวงเสนีบริรักษ์ ล้วนเป็นผู้ที่ออกทำสงครามสำคัญ ๆ ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ที่ทรงกรำศึกหลายครั้งและให้ความสำคัญกับการทำสงคราม

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความชำนาญในการทำสงครามมาก ทรงเป็นนักรบสืบเนื่องต่อจากสมัยธนบุรี ซึ่งพระองค์ทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยาจักรี และทรงเป็นแม่ทัพคนสำคัญในการทำศึกของอาณาจักร จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2320 หลังจากทรงปราบพระยานางรองได้สำเร็จ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงพระราชทานแต่งตั้งให้สมเด็จพระยาจักรีเป็น “สมเด็จพระยาภักษัตริย์ศึก อันพิลิกมहिมา ทุกนักรรระอาเดช นราเทวีราชสุริยวงศ์ องค์อัครบาทมุสิกการ เอกาทศรถอิศวรบรมนาถบพิตร สถิต ณ กรุงเทพ ทวาราวดี ศรีอยุธยา มหาติลภพพนพรัฐราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศมหาสถาน” (Prachum Pongsawadaan Lem 40, 1969, p.118) ใน Phraratchapongsawadaan Chabab Phraratchahatthalaekha (2021, p.743) ได้ขยายความต่อจากพระนามที่ได้รับการแต่งตั้งว่า “...แล้วพระราชทานพานทอง เครื่องยศเหมือนอย่างเจ้าต่างกรม ใหญ่ยิ่งกว่าท้าวพระยาข้าหลวงละองธุลีพระบาททั้งปวง” พระอิสริยยศของรัชกาลที่ 1 ตั้งแต่สมัยธนบุรีก็สะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถทางการสงครามของพระองค์อย่างชัดเจน เมื่อทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ก็ทรงทุ่มเทกำลังในการป้องกันชนบทเสมาตลอดรัชกาล ดังปรากฏใน Nirat Rob Phama Thi Thaa Din Daeng (n.d., p.159 - 160) ที่ระบุว่า “จะป้องกันขอบเขตเสมา”

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีพระอนุชาธิราช คือสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสีหนาท เป็นนักรบที่รบเคียงบ่าเคียงไหล่ร่วมกันมาตั้งแต่สมัยเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 และสมัยธนบุรี ในเพลงยาวเรื่องตีพม่า สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสีหนาททรงพรรณนาความคิดและความรู้สึกที่มีต่อเหตุการณ์การเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 เอาไว้ว่าเกิดจากเสนาบดียอหย่อนและไม่กล้าหาญในการอาสาศึก ดังว่า “อันจะเป็นเสนาธิบดี ควรที่จะพิทักษ์อุปถัมภ์ ประกอบการหว่านปรายไ้หลายชั้น ป้องกันปัจจาอย่าให้มี นี่ทำหาเป็นเช่นนั้นไม่ เหมือนไพร่ชาติชั่วกระหาลี เหตุภัยใกล้กรายร้ายดี ไม่มีที่จะรู้สึก ประการ...จะคิดโบราณอย่างนี้ก็หาไม่ ชาติไพร่หลงฟุ้งแต่ยศถา ครั้นทัพเขากลับยกมา จะองอาจอาสาก็ไม่มี...” (Phlengyao Ti Phama, 2002, p.27) พระราชทัศนะของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสีหนาทข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ให้ความสำคัญกับการป้องกันชาติบ้านเมืองอย่างมาก ซึ่งเป็นความคิดสำคัญประการหนึ่งของนักรบที่จะต้องมีความรู้ความสามารถและมีใจเสียสละชนอาสาปกป้องบ้านเมือง

ความคิดเรื่องการปกป้องบ้านเมืองเป็นความคิดสำคัญประการหนึ่งในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เพราะไม่เพียงมีนิราศเดินทัพบันทึกอารมณ์ความรู้สึกและความคิดเกี่ยวกับสงครามเท่านั้น ยังปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่แสดงความคิดดังกล่าวไว้ด้วย เช่น ขุนแผนในเรื่องขุนช้างขุนแผน ก็เป็นนักรบที่ทุ่มเททำสงครามให้กับบ้านเมือง ดังในตอนที่เพิ่งแต่งงานเข้าเรือนหอกับนางพิมพิลาไลย แต่ต้องยอมเสียสละความสุขส่วนตัว แล้วออกไปตามพระบัญชาของสมเด็จพระพันวษา เพื่อไปทำสงครามกับเชียงใหม่หรือตอนที่ขุนแผนได้รับพระราชทานอภัยโทษที่ถูกจำคุกอยู่หลายปี ให้เป็นแม่ทัพนำกองทัพอไปรบกับเชียงใหม่ ขุนแผนก็ทุ่มเทความสามารถจนสามารถเอาชนะเชียงใหม่มาได้

นอกจากนี้ ในนิพนธ์ *วังหน้า* พระองค์เจ้ากัมพูฉัตรทรงกล่าวถึงสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสีหนาท พระราชบิดาของพระองค์ไว้ว่า “อันป็นราชนิเวศน์วังบวร ดัษกรร้นราบกราบไสว ถึงรัตนังอังวะที่ภู่ไกร ก็ปราบได้ด้วยพระฤทธิ์เดชชาชาย” (Narinthewi, 2009, p.502) เนื้อความดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าเรื่องการทำสงครามสามารถยุติลงได้ด้วยอำนาจของ “ชาย” ซึ่งแน่นอนว่าย่อมหมายถึง “ชายชาตินักรบ” เพราะสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสีหนาททรงปฏิบัติราชการด้านการสงครามอย่างเข้มแข็ง

ความคิดเรื่องการปกป้องบ้านเมืองทำให้เห็นการสร้างความคิดเกี่ยวกับ “ชายชาตินักรบ” ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างชัดเจน ความคิด “ชายชาตินักรบ” น่าจะเป็นกรอบคิดสำคัญในการประกอบสร้างภาพนักรบในนิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมีปรากฏชัดเจน 2 ภาพ ดังนี้

1. ชายชาตินักรบผู้เห็นการป้องกันบ้านเมืองสำคัญกว่าความรักของตนเอง

นิราศเดินทัพทุกเรื่องจะแสดงเหตุที่ต้องเดินทางจากนางอันเป็นที่รักไว้อย่างชัดเจนว่าต้องไปทำสงคราม การพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รักเป็นความเศร้า แต่นักรบต้องระงับอารมณ์เศร้าและรักไว้ เพื่อออกเดินทาง เพื่อไปทำหน้าที่ของนักรบ ใน *นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง* มีเนื้อหาที่ตอกย้ำความรักบ้านเมืองหลายครั้ง และจะพรรณนาประกอบกับความรักที่มีต่อนางอันเป็นที่รักที่มีมาก แต่ยังไม่มากเท่ากับความรักที่มีต่อบ้านเมือง เช่น “นิจจาเอ๋ยไอ้กรรมจึงจำไกล มาข้าให้ทุเรศร้างมไหศวรรย์ ก็เพราะมีอริราชไฉน เข้าหักหั่นด่าน แดนบุรีรัมย์ จึงต้องกรูกริธาพลากร มาจำจรจากสุขเกษมสม สารพัดสิ่งสวัสดิ์ที่เคยชม ก็นิยมให้วิโยคด้วย จำเป็น” (Nirat Rob Phama Thi Thaa Din Daeng, n.d., p.159 - 160) หรือ “นี่ใครเลยจะเล็งเห็นในอก ได้ระกำซ้ำใจมาหลายยก หวังจะบ้องปิดปกให้พ้นภัย มิให้หมู่พาลาอาธรรม มาย่ำยิเขตขัณฑ์บุรีได้ จึงสู้ สละรักหักใจ มาทนทเวชอยู่ไกลเอยา” (Nirat Rob Phama Thi Thaa Din Daeng, n.d., p.163)

ใน *เพลงยาวนิราศรบพม่าที่นครศรีธรรมราช* ระบุว่าความตั้งใจในการไปทัพครั้งนี้ เพื่อแสดงความเป็น ชายที่กตัญญูต่อแผ่นดิน ถึงจะต้องสิ้นชีพก็จะไม่ละทิ้งความเพียรนี้ “จิตจางจะประสงค์ไปคราวนี้ เป็นการตเวทีหนึ่งหมาย กับอนึ่งเขกก็นับว่าเป็นชาย ถึงจะวายก็ไม่ละซึ่งความเพียร” (Pleng Yao Nirat Rob Phama Thi Nakhon Si Thammarat, 2002, p.22)

จากตัวบทข้างต้น จะเห็นว่านิราศเดินทัพนำเสนอภาพชายชาตินักรบด้วยการชูเรื่อง “ความรักบ้านเมือง” มาเป็นอันดับแรก โดยจะขบเน้นภาพชายชาตินักรบผู้เห็นแก่บ้านเมือง 2 ลำดับขั้นตอน คือ

(1) การอ้างถึงสาเหตุของการต้องจากนาง คือบ้านเมืองเกิดมีศัตรูเข้ามาโจมตีและย่ำยีบ้านเมือง เมื่อถูก คนมารุกรานความสุขสงบของบ้านเมือง ทำให้บ้านเมืองอยู่ในสถานการณ์ไม่ปกติหรือวิกฤต คนเป็นนักรบ โดยเฉพาะเป็นกษัตริย์หรือเจ้านายในชั้นแม่ทัพ จึงไม่อาจจะอยู่นิ่งเฉยได้ หน้าที่ของชายชาติทหารจึงต้อง ออกไปทำสงครามเพื่อปกป้องชาติบ้านเมือง

(2) การแสดงเจตจำนงอย่างชัดเจนว่าชายชาตินักรบพร้อมจะสละหรือละทิ้งความรักและความสุขสบาย ส่วนตน โดยยินยอมจะรับเอาความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากการสละความสุขในชีวิตส่วนตัวนั้นเอาไว้ ซึ่งแสดง การแบกรับทางความรู้สึกทุกขไว้ นักรบจึงไม่ได้แบกรับหน้าที่การปกป้องชาติบ้านเมืองเท่านั้น หากยังต้อง แบกเก็บความรู้สึกทุกข์จากการพลัดพรากนี้ไว้ด้วย

ภาพชายชาตินักรบผู้เห็นแก่ประโยชน์ชาติบ้านเมืองก่อนความสุขส่วนตัว ยอมเสียสละตน เพื่อให้บ้านเมืองสงบสุข เป็นมโนทัศน์สำคัญที่นำมาปลูกฝังความเป็นชายชาตินักรบและตอกย้ำการเป็นนักรบเช่นนั้น ซึ่งสืบทอดต่อไปเป็นแนวคิดสำคัญของการเป็นทหารนักรบในนิราศสมัยหลัง เช่น **นิราศเป็นทหาร** ของนายเจริญ สมัยรัชกาลที่ 6 รวมถึงสังคมไทย ดังปรากฏในคำปฏิญาณตนของกองทัพไทยต่อธงชัยเฉลิมพลข้อหนึ่งว่า “ข้าพเจ้า จักยอมตาย เพื่ออิสรภาพ และความสงบแห่งประเทศชาติ และประชาชน”

2. ชายชาตินักรบผู้มีความรู้ความสามารถในการสงคราม

ภาพชายชาตินักรบที่มีความรู้ความสามารถในการทำสงคราม เป็นภาพที่ปรากฏโดดเด่นมากในนิราศเดินทัพ เนื่องจากนิราศเดินทัพให้รายละเอียดเกี่ยวกับสงครามไว้มาก่อนข้างมาก ทำให้ภาพชายชาตินักรบที่มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับสงคราม โดยเป็นผู้มีทั้งองค์ความรู้และปฏิบัติการเกี่ยวกับสงคราม ซึ่งเป็นไปตามพิชัยสงครามของนักรบ ได้แก่ การบัญชาการกองทัพระหว่างเดินทาง และการต่อสู้กับข้าศึก

2.1 การบัญชาการกองทัพระหว่างเดินทาง

นักรบในนิราศเดินทัพจะเป็นผู้บัญชาการที่จัดการกองทัพระหว่างการเดินทางทั้งการเลือกที่พักทัพ และการประชุมทัพ ทำให้กองทัพเดินทางไปถึงสมรภูมิเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและไพร่พลมีพลกำลังพร้อมที่จะรบ

- การเลือกที่พักทัพ เนื่องจากการเดินทางต้องใช้เวลานานในการเดินทางกว่าจะไปถึงจุดหมาย การพักทัพระหว่างทางจึงเกิดขึ้นเสมอ แต่นิราศเดินทัพเป็นการเดินทางของไพร่พลจำนวนมาก และอยู่ในภาวะสงคราม การตัดสินใจเลือกที่พักทัพจึงเป็นสิ่งสำคัญที่แม่ทัพต้องเป็นผู้พิจารณาและตัดสินใจ ใน**ลิลิตเล็ดจขัตทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี** ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศกดิพลเสพ กล่าวถึงการเลือกที่พักทัพในระหว่างเดินทาง ซึ่งเป็นลักษณะตามที่มีระบุในพิชัยสงครามว่าเป็นแบบรูปนาค ดังเนื้อความว่า

๑ เสรีการตั้งค่ายหมั่น	ทัพชัย
ชัยภูมิโอบน้ำไหล	ตำรับรู้
ตั้งหน้านาคนามไกร	เรื่องเดช
ไพร่ต่อจักสู้	ให้ย่อยชัยปรา ๗

(Lilit Sadet Khat Thap Phama Muang Kanchanaburi, 2002, p.168)

การเลือกที่พักทัพแล้วจัดทัพแบบรูปนาคดังที่กล่าวไว้ในตัวบทข้างต้น เป็นวิธีการตั้งทัพตามหลักโหราศาสตร์พิชัยสงครามที่มีระบุไว้ว่าหากต้องพักทัพที่ใกล้กับคลอง ห้วย หรือแม่น้ำ ให้ใช้การตั้งทัพแบบนาค “ใกล้คลองห้วยแม่น้ำไหล บังคับซื้อไว้ ว่านาคนามโดยกาล” (Tamraa Phichai Songkhram Chabab Ratchakarn Tee Nueng, 2002, p.59) ดังนั้นนักรบในนิราศเดินทัพจึงมีทั้งความรู้เรื่องพิชัยสงคราม และสามารถนำมาปฏิบัติการได้จริง

- การประชุมทัพ ในระหว่างที่มีการพักทัพระหว่างทาง แม่ทัพใหญ่จะเรียกประชุมวางแผนการรบเพื่อปรึกษาหารือกับเหล่าแม่ทัพนายกองทั้งหลาย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเป็นกษัตริย์นักรบที่ให้ความสำคัญกับการประชุมหารือเรื่องการศึกกับเหล่าแม่ทัพนายกอง เมื่อครั้งเกิดศึกกับพม่า ครั้งที่ 1 เมื่อทรงทราบว่ามีค่ายทัพมาตีถึง 9 ทัพ ก็ทรงเรียกประชุมวางแผนการรบทันทีและหลายครั้งดังปรากฏใน *Phraratchapongsawadaan Krung Rattanakosin Ratchakarn Tee Nueng* (1988, p.33) ว่า “พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบข่าวศึกตั้งนั้นจึงดำรัสให้ประชุมพระราชนายกกับทั้งท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขทั้งหลายพร้อมกัน ดำรัสปรึกษาราชการสงครามเป็นหลายเวลา”

พระราชจริยวัตรดังกล่าวนี้แสดงผ่านนิราศเดินทัพในระหว่างเดินทางไปสงครามด้วยเช่นกัน ดังใน นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงตกไพร่พลที่วังศิลาท่าลาด ก็ทรงประชุมพลเพื่อปรึกษาหารือเรื่องการสงคราม ไพร่พลล้วนฮึกเหิม ขันอาสาถวายชีวิตในการศึก ปรึกษาหารือเรื่องการต่อสู้กับศัตรูจนแสงจันทร์ส่องสว่าง ดังเนื้อความว่า

พรั่งพร้อมล้อมวงเป็นหมู่หมวด

ขามหาดตำรวจแลทวยหาญ

เฝ้าแน่นนันทกราบกราน

นุ่งห่มสครายูจ่าเรียดา

ต่างว่าจะเข้าโหมหัดศึก

หัวฮึกขอขันอาสา

ไม่คิดกายขอถวายเป็นชีวิต

พร้อมหน้าถ้วนทั่วทุกตัวไป

แต่ตรีการที่จะผลาญอรินราช

จนโอภาสแสงจันทร์จรัสไช

(Nirat Rob Phama Thi Thaa Din Daeng, n.d., p.164-165)

ดังนั้นทุกช่วงเวลาตั้งแต่เริ่มต้นสงครามและระหว่างการเดินทาง รัชกาลที่ 1 ทรงเน้นเรื่องการประชุมวางแผนการศึกอย่างมาก แม้เวลาจะเหน็ดเหนื่อยจากการเดินทาง แต่ก็ทรงเลือกประชุมวางแผนกับไพร่พลแทนการพักผ่อนหย่อนใจ สิ่งที่น่าสนใจคือการประชุมวางแผนการรบนั้น ไม่ได้ให้รายละเอียดเรื่องแผนการจะไปต่อสู้อย่างชัดเจน คงเป็นเพราะแผนการรบเป็นเรื่องลับที่อาจมีผลต่อการสงคราม จึงไม่ปรากฏรายละเอียด

ของแผนรบไว้ แต่มุ่งแสดงให้เห็นว่ามีขั้นตอนการประชุมวางแผนรบนี้อยู่ในเรื่อง ทำให้เห็นว่าการเป็นชายชาตินักรบไม่ได้เพียงเก่งการต่อสู้ หรือเป็นการเดินทางที่ทอดทัศนาเส้นทางเท่านั้น แต่ผู้เป็นนักรบต้องมีการวางแผนการสงครามในระหว่างการเดินทางด้วย

อย่างไรก็ตาม การประชุมทัพที่ระบุรายละเอียดเรื่องการวางแผนรบไว้ในนิราศเดินทางบางเรื่อง เช่น *ลิลิตเสด็จจัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี* ที่กล่าวถึงการประชุมทัพ และให้รายละเอียดในเรื่องการจัดค่ายทัพให้เป็นไปตามตำราพิชัยสงคราม คือเป็นปึกกา แต่ก็ยังไม่ปรากฏเรื่องแผนการรบเกี่ยวกับต่อสู้กับข้าศึกเช่นกันดังเนื้อความ

๑ ๕ จิงตรัสสั่งให้หามา (ต้นฉบับขาด) พระยาพระหลวงขุนหมื่น
ในกลางคืนพร้อมพรัง ทั้งผู้รั้งกรมการ (ต้นฉบับขาด) ทั้งกองชั้นเขมรตรง
พระมณเฑียรณรงค์หลากลาว กองฟงขาวฟงดำ (ต้นฉบับขาด) แก่วน
ทางด้านทางลาด พร้อมธูลีบาทแออัด ดำริจัดเป็นกอง กรมทวนทอง
พระอนุรักษ์ ๘ ให้ชักพระเมืองบรรจบ ห้าร้อยครบไว้ค่ายหน้า รักษา
ปึกกาต่อกัน ปีกซ้ายนั้นหลวงนเรนทร์ ซาดิสงหาร (ต้นฉบับขาด) พระองค์
เจ้ากำกับ บรรจบสลบตั้งทอง พัดเปิดกองมอญใหม่ รามัญไทยสี่ร้อยตัด
ค่ายหนึ่งจัดแผ่ปึกกา กองปีกขวา(ต้นฉบับขาด) พระองค์หนึ่งผูกกับช่วย
รามัญด้วยสมทบ (ต้นฉบับขาด) ปีกกานี้ต่อกัน ค่ายหลังนั้นอาสาญี่ปุ่น
ราชเดชขุนแทรกสลบ หม่อมเจ้ากำกับองค์หนึ่ง ไทยเขมรครึ่งกึ่งพัน ปีกกา
มันรักษาด้วย มีการช่วยทั้งสี่ค่าย...

(Lilit Sadet Khat Thap Phama Muang Kanchanaburi, 2002, p.166)

2.2 การต่อสู้กับข้าศึก เป้าหมายของสงคราม คือชัยชนะที่มีเหนือศัตรู การต่อสู้กับข้าศึกจึงนับเป็นหัวใจสำคัญของการตัดสินใจชัยชนะ เมื่อกองทัพเดินทางมาถึงสมรภูมิที่ต้องปะทะต่อสู้กับข้าศึก เหล่าทหารนักรบทั้งหลายจะเข้าต่อสู้ซึ่งชัยกับข้าศึก นิราศเดินทางบางเรื่องจะแสดงฉากการต่อสู้ระหว่างกองทัพไว้ เช่น ใน *นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง* กล่าวถึงเหตุการณ์การต่อสู้ของกองทัพไทยกับกองทัพของพม่าว่า ทหารไทยเข้าโจมตี 3 วัน ทหารพม่าก็แพ้อย่างแตกกระจัดกระจายไป กองทัพไทยก็ตามตีจนแม่ทัพพม่าต้องรับหลบหนี และทหารบางส่วนก็เสียชีวิตในสมรภูมิตานั้น ดังว่า

ให้ทหารเข้าหักโหมโรมรัน
แตกยับกระจัดพลัดพราย
ให้ติดตามไปจนแม่กษัตริย์
บ้างก็ตายกายกองในปถพี

สามวันพวกพม่าก็พังพ่าย
ทั้งค่ายคายน้อยใหญ่ไม่ต่อตี
เหล่าพม่ารีบรื้อลี้หนี
ด้วยเดชะบารมีที่ทามา

(Nirat Rob Phama Thi Thaa Din Daeng, n.d., p.174-175)

ส่วนใน **นิราศทัพเวียงจันทน์** บรรยายฉากการต่อสู้ของกองทัพไทยกับกองทัพลาวไว้ว่า กองทัพไทยเข้าโจมตีเพื่อเบิกทางให้ไพร่พลได้เข้าไป ทหารต่างเข้าต่อสู้กันทั้งทหารช้าง ทหารม้า แม่ทัพ และทหารทั้งหลายดังเนื้อความ

ดำรัสเร่งโยธาเข้าย่ายี
พวกทัพลาวกลัดกลุ้มเข้าหุ้มไว้
บ้างไล่ช้างวางม้าวเข้าผ่าพล
ทหารขี่ดีท้าวแล้วปรายหอก
จอมณรงค์ทรงยืนพื้นพัสสุธา

กระโจมตีเบิกทางเข้ากลางพล
เร่งล้อมไทยตัดทางไว้กลางหน
อ้ายช้างเข็นแทงคนไม่ขามงา
ทั้งในนอกลุ่มกลัดล้นหัสสา
คอยเลียงหลีกหลบงาที่ร่มรัง

.....
บ้างหลีกหลบรบรบคอยกลับกลอก
บ้างโจนแทงแฝงฟันประจัญบาน
ทัพพระยาล่าหลงในดงซุ่ม
เห็นลาวล้อมจอมณรงค์ในพงพี

.....
ทั้งดาบหอกฟาดฟันกันฉาดฉาน
บ้างรุกรายหลีกไล่กันในที่
เร่งตามดัดมรรคาพนาศรี
ได้ท้วงทีถาโถมเข้าโจมฟัน

(Thab, 1930, p.84 - 85)

การเป็นชายชาตินักรบที่มีความรู้ความสามารถในการสงคราม ไม่ได้ต้องมีความรู้และสติปัญญาในการบริหารจัดการกองทัพเท่านั้น แต่ยังต้องมีความสามารถในการรบอย่างเด่นชัด ซึ่งเป็นลักษณะอุดมคติของนักรบที่สำคัญประการหนึ่งเช่นกัน

บทสรุปและอภิปรายผล (Conclusion and discussion)

วรรณคดีนิราศเดินทัพ เป็นประเภทวรรณคดีย่อยหนึ่ง (subgenre) ในวรรณคดีนิราศ และเป็นพื้นที่เปิดของนักรบผู้มีความรักได้รำพันถึงคนรักของตนเอง นิราศเดินทัพมีมิติของสถานภาพวีรที่เป็นบุคคล 2 มิติอยู่ในเรื่อง นั่นคือการเป็นชายสามัญผู้มีความรัก และชายชาตินักรบผู้รักบ้านเมือง การพรรณนาคร่ำครวญในนิราศเดินทัพจึงไม่ใช่เพียงการคร่ำครวญความรักตามแบบนิราศเท่านั้น หากแต่ยังมุ่งนำเสนอความคิดเกี่ยวกับสงครามด้วย วรรณคดีนิราศเดินทัพจึงมีลักษณะเฉพาะตนที่สำคัญ คือการนำเสนอวรรณคดีประเภทต่าง ๆ มาปะทะสังสรรค์กันในพื้นที่นิราศเดินทัพ ได้แก่ วรรณคดีนิทาน วรรณคดียอพระเกียรติที่สรรเสริญเรื่องสงคราม และวรรณคดีพิชิตกรรม ทำให้พื้นที่แห่งรักในนิราศเดินทัพเกิดลักษณะของการผสมผสานขนบทางวรรณศิลป์ของประเภทวรรณคดีหลายประเภทเข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน โดยมีขนบวรรณคดีนิราศเป็นแกนหลักของเรื่อง การผสมผสานนี้ทำให้เกิดพลังในการนำเสนอความคิดทั้งเรื่องความรักและสงครามไปพร้อมกัน

นอกจากนี้ นิราศเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังเปิดพื้นที่ให้ประกอบสร้างภาพชายชาตินักรบที่น่าสนใจ 2 ภาพ ได้แก่ ชายชาตินักรบผู้เห็นการป้องกันบ้านเมืองสำคัญกว่าความรักของตนเอง และชายชาตินักรบผู้มีความรู้ความสามารถในการสงครามและเป็นนักรบที่กล้าหาญ ซึ่งเป็นอุดมคติของการเป็นนักรบในสังคมที่เหล่าทหารยึดถือปฏิบัติกันมา นิราศเดินทัพอาจจะแต่งขึ้นเพื่อใช้เวลาว่างระหว่างการเดินทัพ แต่เมื่อพิจารณาเนื้อหาและการสร้างประเภทงานนี้แล้วจะเห็นได้ว่ากวีตั้งใจแสดงเนื้อหาอันเกี่ยวเนื่องกับการสงครามอย่างชัดเจน เพื่อประกอบสร้างภาพชายชาตินักรบให้เด่นชัด กวีจึงไม่ได้เป็นเพียงชายที่จากคนรัก หรือชายผู้ต้องเดินทางไกล แต่ยังมีหน้าที่อันเป็นอุดมคติของชายชาตินักรบในสังคมไทยที่ต้องออกไปปกป้องบ้านเมืองด้วยความเสียสละ กล้าหาญ และเก่งกล้า

จากผลการวิจัยข้างต้น ทำให้เห็นประเด็นข้อสังเกตที่น่าสนใจ 2 ประเด็น คือการศึกษาประเภทวรรณคดีย่อย (subgenre) ในประเภทวรรณคดีขนาดใหญ่ และมุมมองความคิดที่มีต่อเรื่องสงครามในงานวรรณคดีไทย

ประเด็นแรก นิราศเป็นประเภทวรรณคดีที่มีมายาวนาน และมีพัฒนาการตามยุคสมัย นับได้ว่าเป็นประเภทวรรณคดีขนาดใหญ่และสำคัญในประวัติศาสตร์วรรณคดีไทย การศึกษาวรรณคดีนิราศที่ผ่านมานักวิชาการกลุ่มข้อมูลนิราศในลักษณะเป็นกลุ่มงานขนาดใหญ่หรือในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ทำให้เห็นมิติการศึกษาภาพรวมทั้งหมดของประเภทวรรณคดีนิราศ แท้จริงแล้ว เมื่อพิจารณาลงไปในแง่ของการสร้างสรรค์นิราศ โดยใช้แนวคิดเรื่องประเภทวรรณคดี (genre) เข้ามาศึกษา โดยเฉพาะเรื่องประเภทวรรณคดีย่อย (subgenre) ทำให้เห็นมิติ

การสร้างงานที่ไม่ใช่ตามขนบนิราศทั่วไปที่ประกอบด้วยบันทึกเดินทาง และการคร่ำครวญอารมณ์ความรู้สึกจากการพลัดพราก แต่ทำให้เห็นความมุ่งหมายในการสร้างงานที่แฝงอยู่ว่านิราศเดินทัพไม่ใช่นิราศทั่วไป แต่นำเสนอเรื่องราวกิจสงครามเข้ามาเน้นแก่นนิราศให้แตกต่างไปจากนิราศทั่วไป การศึกษาประเภทวรรณคดีในลักษณะประเภทวรรณคดีย่อยยังมีปรากฏในการศึกษาวิจัยวรรณคดีไทยไม่มากนัก ทั้งที่หากพิจารณาประเภทวรรณคดีไทยขนาดใหญ่ทั้งหลาย จะพบว่ายังมีความซับซ้อนที่อยู่ภายในนั้น ไม่ใช่แค่เพียงว่านำเสนอประเด็นสังคมหรือวรรณศิลป์ใดเท่านั้น แต่จะเห็นการผสมผสานประเภทวรรณคดีอื่นเข้ามารวมกันแม้แต่ในประเภทวรรณคดีย่อย ซึ่งนับเป็นวิธีการสร้างสรรค์ผลงานของกวีให้ไม่หยุดนิ่งและจำเจ

ประเด็นที่ 2 หากพิจารณาเรื่องเกี่ยวกับสงครามในวรรณคดีไทย จะเห็นได้ว่าถูกนำเสนอในวรรณคดีไทยในวรรณคดีหลายประเภท แต่ปรากฏในลักษณะคล้ายกัน คือมักแสดงภาพความยิ่งใหญ่ของสงคราม ทั้งที่สงครามเป็นเรื่องของความรุนแรง และความสูญเสีย แต่วรรณคดีไทยไม่เคยนำเสนอให้เกิดความรู้สึกเช่นนั้น แต่เมื่อกวีนำเรื่องสงครามมาใส่เป็นรายละเอียดอยู่ในนิราศ ซึ่งเป็นวรรณคดีที่เน้นแสดงอารมณ์ความรู้สึกเป็นสิ่งสำคัญ ขนบนิราศจุดนี้จะช่วยเปิดให้เห็นความอ่อนไหวของมนุษย์ที่มีต่อสงครามมากขึ้น แม้ว่าจะไม่เน้นเรื่องความรุนแรงหรือความทุกข์จากสงครามโดยตรง แต่พอจะให้เห็นมิติความอ่อนไหวทางอารมณ์ที่เกิดจากการต้องพลัดพรากจากคนรักไป ดังนั้นสงครามในวรรณคดีประเภทนิราศเดินทัพจึงให้มีความหมายเกี่ยวกับ “สงครามคือความพลัดพราก” และ “สงครามคือความโคกเคี้ยวของผู้ต้องเดินทางไปทำสงคราม”

นอกจากนี้ นิราศเดินทัพยังเป็นพื้นที่เปิดให้กับกวีผู้เป็นนักรบ ได้แสดงอารมณ์ความรู้สึกได้ภายใต้วัฒนธรรมวรรณศิลป์ ทั้งที่กรอบสังคมที่กำหนดอุดมคติชายชาตินักรบให้ต้องเข้มแข็ง กล้าหาญ และไม่หวั่นไหว กวีผู้เป็นนักรบจึงสามารถพรรณนาอารมณ์และความรู้สึกโหยหวนในฐานะมนุษย์ได้ในพื้นที่ของนิราศเดินทัพ ในลักษณะของชายผู้พลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก แต่เมื่อต้องกล่าวถึงหรืออยู่ในสถานการณ์เกี่ยวกับสงคราม กวีจะกลายเป็นนักรบที่กล้าหาญที่ห่อหุ้มการเป็นมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่งไว้ทันที แสดงให้เห็นว่ากรอบทางสังคมกำหนดภาพนักรบในอุดมคติไว้อย่างแข็งแกร่ง แต่วัฒนธรรมวรรณศิลป์เป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างให้นักรบในฐานะกวีได้แสดงมิติของมนุษย์สามัญได้มากขึ้น

References

- Boonhor, C. (2017). *A Sense of Patriotism in Nirat Composed During the Reigns of King Rama VI and King Rama VII*. [Master's thesis, Chulalongkorn University]. <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/1637/>
- Khlong Dan Nirat Taam Sadet Tap Lamnam Noi. [The Journey of a Military Escort Along River Noi]. (2004). In Trang, Phraya. *Wannakam Phraya Trang*. [The Literary Works of Phraya Trang]. (p.53 – 115). Bangkok: Office of Literature and History, Fine Arts Department.
- Lilit Sadet Khat Thap Phama Muang Kanchanaburi [A Poem on the Opposition of the Burmese Army at Kanchanaburi]. (2002). In *Phra Borworn Ratchaniphon Lem 1*. [Compositions of Princes of Front Palace, Volume 1]. (p.131 - 223). Bangkok: Office of Literature and History, Fine Arts Department.
- Maitee, A. (2005). *Lilit sadet pai khat thap Phama Muang Kanchanaburi : history and society in the Early Rattanakosin Period*. [Master's thesis, Chulalongkorn University]. <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/6323>
- Na Nakorn, P. (1970). *Nirat 25 Ruang Lae Wannakhadee Wijak*. [25 Nirat with Literature Appreciation]. Bangkok: Thai Wattana Panich.
- Narinthewi, Phrachao Paiyika Kromluang. (2009). Nipphan Wang Naa [Nirvana in the Front Palace]. In *Phraratchawijarn Nai Phrabaat Somdet Phra Chunlachomkhlae Chaoyuhua*. [The Royal Commentary of His Majesty King Chulalongkorn the Great]. (5th ed.). Bangkok: Saengdao.
- Nirat Rob Phama Thi Thaa Din Daeng. [The Journey to the Battle against the Burmese at Tha Dindaeng]. (n.d). In *Chumnum Phraratchanipon Lae Bot Prapan*. [An Anthology of Royal Prose and Poetry]. (p.153 - 176). N.P.: n.p.

Oseyimpry, R. (1985). *Niras Khamklon in the Rattanakosin Period from the Reign of King Rama V to the Present King: An Analytical Study*. [Master' s thesis, Chulalongkorn University]. <https://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/25047>

Phraratchapongsawadaan Chabab Phraratchahatthalaekha. [The Royal Chronicles, in Correspondence]. (2021). Nonthaburi: Sripanya.

Phraratchapongsawadaan Krung Rattanakosin Ratchakarn Tee Nueng. [The Royal Chronicles of Rattanakosin in the Reign of King Rama I]. (1988). (6th ed.). Bangkok: Office of Literature and History, Fine Arts Department.

Playlex, S. (1998). *Nirat of the Rattanakosin period : the continuation of literary convention from Prince Thamathibet's work*. [Master' s thesis, Chulalongkorn University]. <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/11466>

Pleng Yao Nirat Rob Phama Thi Nakhon Si Thammarat [The Epic Journey to the Battle against the Burmese at Nakhon Si Thammarat]. (2002). In *Phra Borworn Ratchaniphon Lem 1*. [Compositions of Princes of Front Palace, Volume 1]. (p.11 - 22). Bangkok: Office of Literature and History, Fine Arts Department.

Phlengyao Ti Phama. [The Epic Journey to the Battle against the Burmese]. (2002). In *Phra Borworn Ratchaniphon Lem 1*. [Compositions of Princes of Front Palace, Volume 1]. (p.23 - 30). Bangkok: Office of Literature and History, Fine Arts Department.

Pramuanmak, P.N.. (1970). *Prachum Nirat Kham Khlong*. [A Collection of Nirat Poetry]. Phra Nakorn: Phrae Pittaya.

Prachum Pongsawadaan Lem 40 Praratchapongsawadaan Krung Thon Buri Lae Jodmaai Het Rai Wan Samai Krung Thon Buri. [Collection of Chronicles, Volume 40: The Royal Chronicles of Krung Thon Buri and the Daily Records in the Krung Thon Buri Period]. (1969). Bangkok: Trading Organization of the Teachers' Council.

- Ruangraklikit, C. (2005). *Cheewaprawat Lae Phonngan Khong Sunthorn Phu*. [The Life and Works of Sunthorn Phu]. Bangkok: Academic Work Publication Project, Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- Ruangraklikit, C. (2009). *Kap He Chom Khrueng Khao Wan Kap He Nirat Raem Rot Raang*. [A Procession Poem on the Royal Cuisine: An Elaboration on Flavors of Yearning]. Bangkok: Chulalongkorn University Press.
- Tamraa Baab Thamnam Nai Ratchasamnak Khrang Krung Si Ayutthaya Kab Phra Wijarn Khong Krom Phraya Damrong Rajanubhab*. [A Treatise of Royal Traditions of the Ayutthaya Period with Commentary from Prince Damrong Rajanubhab]. (1996). (3rd ed.). Bangkok: Fine Arts Department.
- Tamraa Phichai Songkhram Chabab Ratchakarn Tee Nueng*. [The Art of War, Edition of King Rama I]. (2002). Bangkok: Fine Arts Department.
- Tamraa Noppharat*. [The Book of the Nine Gemstones]. (1921). Phra Nakorn: Sophon Phiphatthanakarn Press.
- Thab, H.S.H. Prince. (1930). Nirat Thap Viangchan [A Military Journey to Vientiane]. In *Prachum Jodmai Het Ruang Praab Kabot Viangchan*. [Collection of Archives on the Suppression of the Vientiane Rebels]. (p.50 - 98). Phra Nakorn: Phiphatthanakarn Press.
- Yodtham, A. (2011). A Study of the Language and Content of the Nirat Literature from the Early Ayutthaya to the Rattanakosin Period (B.E. 1893 – 2552). [Unpublished Master's thesis]. Kasetsart University.